

Hegedűs András

A Magyar Királyság és uralkodóházainak címerei a Képes Krónika ábrázolásain

„A Képes Krónika a középkori magyarországi könyvfestészet legjelentősebb emlékeinek egyike. Rangját képei mennyiségének, minőségének és ikonográfiai programjának köszönheti.”¹ A krónika illusztrációi a művészet-, építészet-, viselet- és hadtörténeti kutatások mellett – a gazdag címerábrázolások miatt – a heraldikának is fontos forrásai. Bár a kutatás azt a gondolatot, miszerint az 1350–1370 között készült kódex festője Hertul fia Miklós,² Nagy Lajos király *cimerarius*a volt, elvetette,³ az mindenképpen megállapítható, hogy a miniátor jól ismerte saját korának címerhasználatát. A krónika ezért a magyar államcímer kialakulásának is fontos forrása, hiszen a miniatúrákon, lapszéli díszítéseken számos helyen – egymástól még különválasztva – fordul elő hazánk

Dr. Hegedűs András

Történész, levéltáros

A Prímási és Főkáptalani Levéltár
igazgatója

Kutatási területe: magyar egyház-
történet, címertan, pecséttan

hasított címerének két eleme, a vörössel és ezüsttel többször vágott pajzs és a kettős kereszt.

Kérdéses ugyanakkor, hogy a miniátor ismeretei, amelyek alapján a címerek viselését a múltba vetíti vissza, vajon mennyire helytállóak. Még a krónika keletkezését nem sokkal megelőző időszak ábrázolásain is Nagy Lajos korának (1342–1382) címerhasználata tükröződik vissza. Így a rozgonyi csata jeleneténél (fol. 69r),

Károly Róbert (1301–1342) iniciáléba foglalt képén (fol. 69v), I. Károly házasságkötése (fol. 70r) és Toulouse-i Szent Lajos püspök (fol. 70v) ábrázolásakor a hasított pajzs jobb oldali, vagyis előkelőbbnek tartott fele a vörössel és ezüsttel hétszer vágott, és nem a bal oldali, amint az Károly Róbert második és harmadik nagypecsétjén, illetve 1335-ig veretett pénzein megfigyelhető.⁴ A krónika kettőskereszt-ábrázolásai is I. Lajos korát idézik, hiszen a kettős kereszt alatti hármas halom a nagy király első kettőspecsétjén tűnik fel először.

¹ WEHLI Tünde: A Képes Krónika könyvfestészeti szempontból. In: VESZPRÉMY László–WEHLI Tünde–HAPÁK József: *A Képes Krónika könyve*. Budapest, Kossuth–Országos Széchényi Könyvtár, 2009. 37–193: 37.

² Nagy Lajos király 1356. március 12-én kelt oklevelében (Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára DF 201 790) elismerően szól „Nicolaus filius Hertul fidelis pictor noster” festészetéről.

³ Jelenlegi ismereteink alapján eldönthetetlen, hogy Hertul fia Miklós melyik királyi műhelyben, milyen műfajban fejtette ki tevékenységét. Lásd WEHLI Tünde szócikkét Hertul fia Miklósról. In: *Korai Magyar Történeti Lexikon: 9–14. század*. Szerk. KRISTÓ Gyula–ENGEL Pál–MAKK Ferenc. Budapest, Akadémiai, 1994. 457.

⁴ Károly Róbert uralkodása utolsó szakaszában, miután 1333-ban kisebbik fia, András herceg számára biztosította Szicília trónját, pénzein címerét valóban megváltoztatta, kifejezve ezzel, hogy saját trónigényéről lemondott. Vagyis a krónika képei ebben a tekintetben nem ábrázolnak valótlaniságot, hiszen I. Károly használta ezt a fajta címet, ugyanakkor mégsem hűek teljesen a valósághoz, mert a kései címerhasználatot alkalmazzák az uralkodás egész időszakára. Emellett a miniátor nem élt a lehetőséggel, hogy a címerek által különböztesse meg az apát és a fiút.

Kettős kereszt és vörös-ezüst vágások

A kettős kereszt, amely III. Béla király (1172–1196) uralkodása alatt jelent meg bizánci eredetű hatalmi jelvény átvételeként, a 14. század elejére már a magyar államhatalom szimbólumává vált.⁵ IV. Béla király (1235–1270) apjával való konfliktusai miatt szakított II. András (1205–1235) vágásos címerével, és példaképének tekintett nagyapja jelvényét helyezte pajzsra. Ettől kezdve a kettős kereszt állandóan az uralkodói kettőspecsétek hátlapján szerepelt, az „államcímernek” kijáró helyen. Az 1445. évi XV. törvénycikk a kettős keresztet „Magyarország jelvényének” nevezte.⁶

A vörössel és ezüsttel hétszer vágott pajzs⁷ Imre király uralkodása (1196–1204) alatt jelenik meg a király aranypecsétjén, ahol a vágásközökben lépdelő oroszlánok láthatók. Hasonló vágásos címeret használt Imre testvére, II. András király is. Ez tehát az első magyar királyi címer, hiszen III. Béla király pecsétjén címer még nem szerepelt. Azt a pajzsra helyezett kettős keresztet ábrázoló pénzt pedig, amelyet eddig III. Béla uralkodásának idejére datáltak, az újabb kutatás IV. Béla pénzei közé sorolta.⁸ Mint említettük, a vágásos címerrel IV. Béla szakított, és ettől kezdve, egészen Károly Róbertig, a magyar uralkodók címerhasználatából is eltűnt ez a szimbólum.

Két magyar király használta tehát a vörössel és ezüsttel vágott címet, amelyet a köznyelv ma árpádsávoknak hív. Ez az elnevezés azt is magában hordja, hogy a „sávokat” az Árpád-ház családi címereként azonosítják. Jogosan merül fel a kérdés: vajon lehet-e egy olyan címet dinasztikus szimbólumnak tekinteni, amely korábban nem létezett, és amelyet 1301-ig mindössze két uralkodó használt?

A kérdést tovább árnyalja András hercegnek, a későbbi III. András királynak 1286-ból fennmaradt pecsétje (1. kép).⁹ Ezen egy lovaszt látunk, aki hétszer vágott pajzsot visel. Bár a lenyomat erősen rongált és kopott, de a vágásközökben látható kitüremkedésekben talán az oroszlánokat fedezhetjük fel. A pecsétet elsőként ismertető Döry Ferenc szerint ez azt bizonyítja, hogy az Imre király által felvett címer az Árpád-ház címerévé vált.¹⁰ Megkoronázása után András ezt a pecsétet nem használta, és a IV. Béla óta használatos királyi kettőspecsétek mintájára új pecsétet vésetett, melynek hátlapján a kettős kereszt látható. Így valóban úgy tűnhet, mintha a hercegi pecsét csak a családhoz való kötődést fejezné ki.

1. kép. III. András pecsétje. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Allgemeine Urkundenreihe, 1286.VI. 6.

⁵ KOVÁCS ÉVA: Signum crucis – lignum crucis. A régi magyar címer kettős keresztjének ábrázolásairól. In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. SZÉKELY György. Budapest, Akadémiai, 1984. (Memoria saeculorum Hungariae 4.) 407–423; BERTÉNYI IVÁN: A magyar államcímer fogalmának kialakulása. In: IVÁNYI (JANCSIK) Ede: *A magyar birodalom vagy Magyarország s részeinek címerei*. Pest, 1869. (Reprint BERTÉNYI Iván utószavával. Budapest, AKV–Maecenas, 1989.) 130–133; SZÉKELY György: A kettős kereszt útja Bizáncból a latin Európába. In: IVÁNYI 1869 (1989). i. m. 107–128; TAKÁCS Imre: Címerek az Árpád-háziak pecsétjein. *Turul*, 84. 2011. 84–91. A téma jó historiográfiai áttekintését adja KÖRMENDI Tamás: A magyar királyok kettőskeresztes címerének kialakulása. *Turul*, 84. 2011. 73–83; 83, 85. jegyzet.

⁶ FRANCISCUS DÖRY–Georgius BÓNIS–Vera BÁCSKAI: *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457*. Budapest, Akadémiai, 1976. (Publikationen des Ungarischen Staatsarchivs 2., Quellenpublikationen II.) 345.

⁷ A vágóvonalak száma a 14. század közepéig ingadozó, és csak Nagy Lajos király uralkodása alatt állandósul a hét vágóvonal.

⁸ KÖRMENDI 2011. i. m.

⁹ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Allgemeine Urkundenreihe, 1286.VI. 6.

¹⁰ DÖRY Ferenc: Magyarország címerének kialakulása. *Turul*, 35. 1917. 17–33; 31.

András számára azonban a vágásos címer sokkal többet jelentett, mint pusztán vérségi kapcsolatot Árpád leszármazottaival. Apjának, István hercegnek származását illetően ugyanis IV. Béla udvarában az a rágalom kelt lábra, hogy nem II. András király az apja. A királynét, Estei Beatrixot, miután a király halála után bejelentette, hogy gyermeket vár, azzal gyanúsították meg, hogy tiltott viszonyt folytatott Apod fia Dénes nádorral. IV. Béla a várandós Beatrixszal kíméletlenül bánt, fogságban tartotta, ahonnan csak álruhában, a II. András temetésére érkezett német küldöttség-gel sikerült megszöknie.¹¹ Gyermekét, akit az első magyar királyról Istvánnak nevezett, 1236-ban külföldön hozta világra. A királyné a vádakát mindig tagadta, és ezt fia, utószülött István is számon tartotta. Ezért 1265-ben született fiát apjáról Andrásnak nevezte el, András herceg pedig a rágalmak cáfolatául felvette nagyapja vörössel és ezüsttel vágott címerét. Így András valóban a családhoz való tartozást kívánta kifejezni, de ezt a nagyapja mint király által használt címerrel tette, amely azonban nem családi címer. Így a határ az uralkodó és családja között özszemosódott.

A késői Árpád-kor főbb méltóságviselői is használták a vágásos címeret annak kifejezésére, hogy hatalmuk Magyarország királyától származik.¹²

A címer jelentéstartalmának meghatározásához fontos forrásunk e korszakból Giovanni Villani krónikája, aki leírja Károly Róbert apjának, Martell Károlynak 1295. évi firenzei bevonulását, és megemlíti a magyar trónkövetelő címerét is: „negyedelt pajzs aranyliliomokkal, körbevéve vörössel és ezüsttel, azaz Magyarország címerével”¹³ („con l’ arme a quartieri, a gigli d’ oro, e cerchiate”¹⁴ rosso e d’argento cioe l’arme d’Ungheria.”¹⁵)

A nápolyi klarissza templom magyar szent királyokat ábrázoló falképének hátterét is – magyarországi származásuk jelzéseként – az ezüsttel és vörössel hétszer vágott mező adja, sőt Szent László királyt a mellén látható vágásos címer azonosítja.¹⁶ Az apuliai Bariban a Szent Miklós-templom kincstárában őrzött ereklyetartó kis toronysisakja szintén ezüsttel és vörössel hétszer vágott. Az ereklyetartót a kincstár 1362. évi leltára az „arma Ungarie” meghatározással említi.¹⁷

Szintén Magyarország címereként tartja számon a vörös-ezüst vágásokat az 1335 és 1345 között készült zürichi címerterkercs is.¹⁸ Bárczay Gusztáv szerint egyes nyugati források a vágásosot „ancienne Hongrie”, „Alt-Ungarn”, a kettős keresztet „nouvelle Hongrie”, „Neu-Ungarn” jelöléssel illetik.¹⁹

Károly Róbert király címere kapcsán a kitűnő heraldikus, Vajay Szabolcs is a francia címernek a magyar címerrel való töréséről beszél.²⁰

A külhoni kútfőkre természetesen mondhatjuk, hogy tévednek, de arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy ezek magyarországi forrásokra is támaszkodhattak. Erre pedig számos alkalom kínálkozott, hiszen a 14. század közepén európai nagyhatalmi szerepet játszó Magyaror-

¹¹ ZSOLDOS Attila: Törvényes uralkodó, vagy szerencsés kalandor. *História*, 22. 2001. 1. 9–11.

¹² RÁCZ György: Az Árpádok sávozott címere egyes főúri pecséteken a XIII–XIV. században. *Levéltári Közlemények*, 63. 1992. 123–135.

¹³ A szöveg fordításáért kollégámnak, Szőnyi Tamásnak tartozom köszönettel.

¹⁴ Bárczaynál: „accerchiata”, vö. BÁRCZAY Gusztáv: *A heraldika kézikönyve*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1897. 384.

¹⁵ *Storie di Giovanni, Matteo e Filippo Villani*. Ed. Giovanni Battista RECANATI. I. Milano, 1729. Libro ottavo, cap. XIII. col. 354; *Historie fiorentine di Giovanni Villani cittadino fiorentino, fino all’ anno 1348*. In: *Rerum Italicarum Scriptores*. Ed. Ludovicus Antonius MURATORIUS. XIII. Milano, 1728. Libro ottavo, cap. XIII. col. 354.

¹⁶ KERNY Terézia: Középkori Szent László- emlékek nyomában Nápolyban. *Ars Hungarica*, 26. 1998. 52–65: 52.

¹⁷ TAKÁCS Imre: Kápolna alakú ereklyetartó magyar címerrel a bari San Nicola kincstárában. *Ars Hungarica*, 26. 1998. 66–82.

¹⁸ Magyarország („Ungern”) címere a második pergamenlap előoldalán szerepel. *Die Wappenrolle von Zurich*. Vö. <http://www.silverdragon.org/HERALDRY/ZurichRolls/zroadt1.htm> (letöltve: 2013. április 29.)

¹⁹ BÁRCZAY 1897. i. m. 390.

²⁰ Szabolcs de VAJAY: L’heraldique, image de la psychologie sociale. Estratto dagli *Atti dell’ Accademia Pontaniana*. N. S. 16. 1967. 14.

szág diplomáciája az egész kontinenst átszötte, s ennek sikerét a fényes reprezentáció is segítette. A Képes Krónika tehát mint magyarországi forrás a kérdés mélyebb megismerését segíti.

A Képes Krónika címeres ábrázolásai

A kódex igényes megformálású címlapja is jelzi, hogy a mű Nagy Lajos király számára készült. A fólió felső részének keretezett képén a trónon ülő, vágásos címerruhát viselő királyt ábrázolták,²¹ a lapszéldíszítésen pedig az uralkodó személyével összefüggésben lévő címerek láthatók. Így az alsó keretsáv közepén négy karéjjal kiegészített, vörös rombuszban a magyar királyi hatalom szimbóluma, az ezüsthalmon emelkedő arany kettős kereszt tűnik fel. Ennek heraldikai jobb oldalán az előzőhöz hasonló keretben jobbra döntött, hasított pajzs a Nagy Lajos által használt formában: jobb mezője hétszer vágott, a bal oldali kék mezőben az Anjou liliomok lebegnek. A kettős kereszt heraldikai bal oldalán, vörös alapon, az előzőekkel megegyező keretben sisaktakaróval és nyitott koronával fedett csöbörzsak látható. A koronából két toll között egy jobbra néző, csőrében patkót tartó strucc emelkedik ki. Ez a címer összefüggésbe hozható az oldalsó keretsáv közepét díszítő rutapajzsban (csúcsára állított négyzet) ábrázolt struccal. A struccot Károly Róbert vette fel címerébe először. Vajay Szabolcs értelmezése szerint ebben az a középkori felfogás fejeződik ki, hogy a strucc gyűlöli a lovat, és mindent felfal.²² A király ezzel az oligarchák felett aratott győzelmet kívánta kifejezni. Károly Róbert címerét fia is megtartotta, és ez a magyarországi Anjouk megkülönböztető jegyév vált, amely Mária királynő nagypecsétjén is feltűnik.

Így a címlap Anjou királyaink címerhasználatának minden olyan elemét rögzíti, melyeket a későbbi ábrázolásokon többször is látunk. A rozgonyi csata jeleneténél (fol. 69r) Károly Róbert struccdíszes, koronás csöbörzsakot, címerruháján pedig kettős keresztet visel. Tornapajzsán a hasított rutapajzs jobb mezőjében a vörös-ezüst vágások, a bal mezőben az Anjou liliomok tűnnek fel. A miniátor a szöveghez igazodva a királyi (kettős kereszt) zászlót tartó lovak halálát is megörökítette. A kép felső részén a király segítségére siető kassai polgárokat látjuk, akik zászlójukon Nagy Lajostól kapott címerüket²³ hordják. A Károly Róbert által egyesített vágásos és liliomos címer végigkíséri az Anjou-korhoz készített illusztrációkat. Mint említettük, Károly Róbert iniciáléba foglalt képén (fol. 69v), I. Károly házasságkötése (fol. 70r) és Toulouse-i Szent Lajos püspök (fol. 70v) ábrázolásán is ez a címer látható. A Bazarád (Basarab) havasalföldi fejedelem ellen vezetett hadjárat illusztrációján a magát feláldozó, a király címerruháját magára öltő Szécsi Dezsőt struccdíszes sisakkal az elesettek között, míg a menekülő királyt a tornapajzsra helyezett rutapajzsban kettős keresztrel ábrázolva látjuk.

Feltűnően sokszor használja az illuminátor a magyarországi heraldikában ritka rutapajzsokat,²⁴ nemegyszer tornapajzsok alkalmazva. Ebben talán itáliai hatást kell látnunk, hiszen a nápolyi Anjouk címerhasználatában ez a pajzsforma nagyon kedvelt volt.²⁵

Az Anjouk címerhasználatát a korábbi illusztrációk jól készítik elő. Így önállóan vagy együtt számos helyen feltűnik a vágásos és a kettős kereszt címer. A következőkben az egyes fóliókon megjelenő címerábrázolásokat tekintjük át részletesen.

²¹ A portréértékű ábrázoláson Lajos kesztyűt visel, amelyet a kódex egyetlen uralkodóábrázolásán sem látunk. Ez véleményünk szerint a kódex 1370 körüli datálását erősíti, mert összefüggésbe hozható a király betegségével, melynek leplezésére kesztyűt húzhatott.

²² VAJAY 1967. i. m. 8.

²³ Kassa város címeres levelét 1369. május 7-én adta ki I. Lajos király (DF 269 163).

²⁴ Összesen 16 alkalommal: fol. 1r: címlap, fol. 3r: iniciálé fölött, fol. 4r: lapszéldísz (2 db), fol. 36v: iniciálé, fol. 43r: iniciálé, fol. 46r: iniciálé, fol. 47r: iniciálé és lapszéldísz, fol. 49v: iniciálé, fol. 50r: lapszéldísz, fol. 65r: iniciálé, fol. 69r: miniatúra, fol. 69v: lapszéldísz, fol. 70v: iniciálé, fol. 72r: miniatúra.

²⁵ LŐVEI Pál: Anjou-magyar síremlékek és címeres emlékek Nápolyban. *Ars Hungarica*, 26. 1998. 18–51: 24.

Fol. 5r. A vörös-ezüst vágások először a hunok csatáját ábrázoló képen jelennek meg. Az ábrázolás a fejezetcímhez („Attila magyar királlyá választásáról és győzelméről, amellyel az egyeduralmat megszerezte”) igazodik, de nem a krónika szövegéhez. A fejezet ugyanis nem beszél csatáról, csak Attila személyéről, fegyverzetéről, sőt pajzson hordott címeréről, amelyet egy „turulféle” madárként ír le. Ez a szimbólum jelenik meg a miniatúrán, és zászlón alkalmazva emelkedik ki a képkeretből. A hunok közül vörössel és ezüsttel vágott pajzsával jól elkülöníthetően kiemelkedik egy csöbörsisakos, vörös színű sisaktakarót viselő alak, akiben Attila királyt sejthetjük. A miniatör tehát a fejezetcímhez kívánt igazodni, amikor Attilát a „magyarok királyaként” a vörös-ezüst vágásokkal festette meg. Ez pedig annak a gondolatnak a kifejeződése, amely a vörös-ezüst vágásokat a „régii magyar” címernek tartotta.

Fol. 20r. A kettős kereszt a Szent István királyt ábrázoló iniciáléban, a király kezében lévő pajzson és zászlón tűnik fel először, vagyis a keresztény királyság²⁶ alapításával összefüggésben. A Képes Krónika Szent István-ábrázolásain (fol. 20v, 21r) is ez az államalapító király attribútuma. A kép érdekessége, hogy a király címerruhát visel, amelyen a vörös és az ezüst mezők váltakoznak. Mivel a vágóvonalak száma hat, tulajdonképpen vörös mezőben lebegő három ezüstpólyáról beszélhetünk heraldikailag. Kérdés, hogy ez a családi származásra²⁷ vagy egy feltételezett régi címerre utal-e. A krónika szövege ugyanis – mint említettük – Attilát a hun–magyar rokonság²⁸ hangsúlyozása miatt a magyarok királyának nevezi, és a honfoglalást a magyarok második bejöveteleként írja le. Vagyis szerinte a magyarok csak visszatértek régi királyságuk területére, és azt keresztény alapokon építették újjá. Ezért István címerruháját akár a hunok csatáját ábrázoló miniatúra vörös-ezüst vágásaival is összefüggésbe hozhatjuk.

Fol. 25v. A ménfői csata (1044) képe a győztes III. Henrik német-római császárt a katonák feje felett lobogó, birodalmi sást hordozó zászlóval jelöli, míg a vesztes Aba Sámuel a vörössel és ezüsttel hétszer vágott, lehanyatló zászlóval. Érdekes, hogy bár a szöveg Aba Sámuel királynak nevezi, és a miniatör is koronával ábrázolja, zászlaján a vágásokat és nem a kettős keresztet láthatjuk. Ez esetben a vágások címer a „pogány magyarságot képviseli”.²⁹ Vagyis nincsen szó családi címeréről, hanem a régi világ visszaállításának kísérletéről, márpedig ezt kívánta a régi címerrel kifejezni.

Fol. 35r. Az iniciálé III. Henrik császár és Salamon király Magyarországra érkezését ábrázolja. A császárt most is a sárga zászlón látható fekete birodalmi sas azonosítja, míg a magyar királyt a kettős keresztet hordozó zászló. Itt tehát két állami szimbólumról beszélhetünk.

Fol. 36v. A kettős kereszt ezen a lapon szintén Magyarország királyát jelöli. A kunok legyőzését (kerlési csata, 1068) ábrázoló iniciálé a magyar sereget vörös színű, kettős kereszt zászlóval jelöli, akárcsak Salamon királyt, aki pajzsán vörös színű rombuszban viseli a hármashalmon emelkedő kettős keresztet. A király mögött lovagló Géza herceget nem címer, hanem hermelinprémes süveg különbözteti meg környezetétől, Szent Lászlót pedig a fejét övező dicsfény azonosítja.

Fol. 43r. Témánk szempontjából különösen érdekes a mogyoródi csatát ábrázoló medaillon-kép. A kettős kereszt, melyet Géza és László a pajzsukon és seregük zászlaján viselnek, a hercegeket jelöli, míg a vörössel és ezüsttel hétszer vágott zászló Salamont és seregét (2. kép). A kép jelentősége abban rejlik, hogy a vágások és a kettős kereszt címer két magyar, de egymással szemben álló sereget jelez. Ez kétféle értelmezésre is lehetőséget ad. Az elsőnél abból indulhatunk ki, hogy a krónika szövege szerint testvérháborúról van szó, ezért a két fél megkülönböztetéséül a királyság kettős kereszt címerét és a családinak gondolt vágások címerét

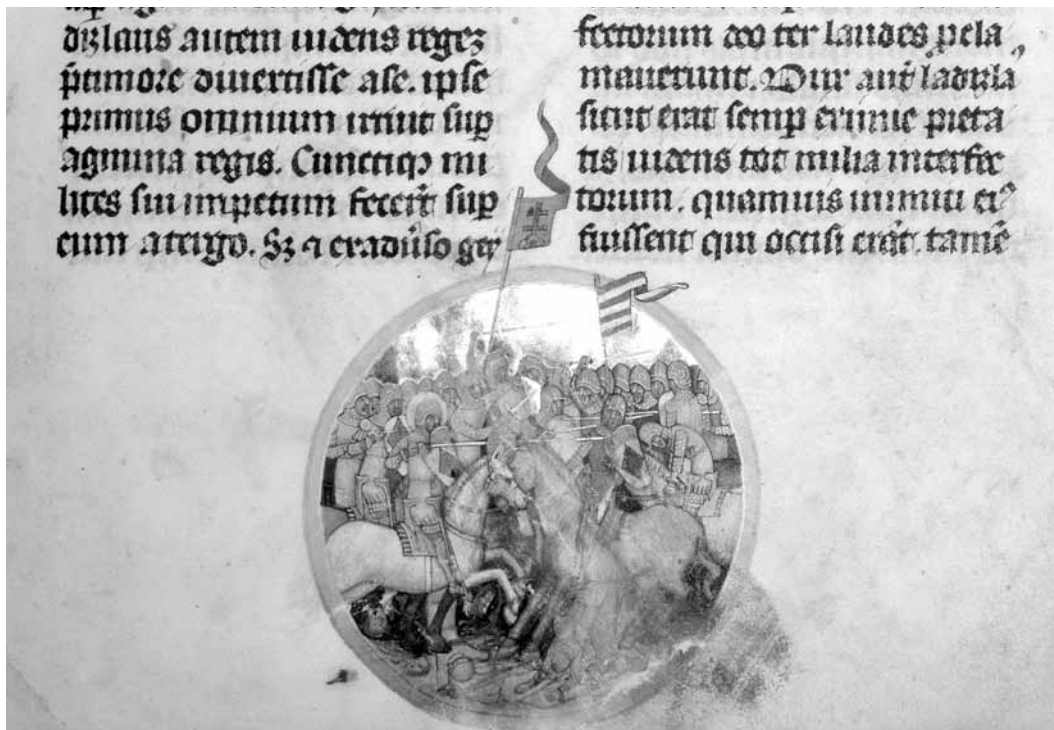
²⁶ A krónika szövege nem részletezi az államalapítást, csak utal Szent István legendájára.

²⁷ WEHU 2009. i. m. 91.

²⁸ Képes Krónika fol. 5v: „a magyarok, vagyis a hunok” („hungari sive huni”).

²⁹ WEHU 2009. i. m. 105.

használták. Ezen a ponton azonban kettéválik a szöveg és az ahhoz tartozó ábrázolás, hiszen a hercegeket jelöli a kettős kereszttel, a vörös-ezüst vágással pedig Salamont, aki a krónika szövege szerint is az ország királya. Ha az eddig említett esetek többségében (négy képen három alkalommal) az uralkodót a kettős kereszt jelölte, joggal merül fel a kérdés, hogy a miniátor miért nem igazodik ehhez. A válasz a csata előtti jelenettel hozható összefüggésbe, amikor László herceg egy látomásból tudja meg, hogy a győzelem az övék lesz, és a királyi koronát Géza nyeri el. Így a miniátor a csata megfestésével folytatta az előző lap (fol. 42r) ábrázolásának logikáját, vagyis

2. kép. Mogyoródi csata. Képes Krónika, OSZK, Cod. Lat. 404, fol. 43r

az angyal által megjövendölt királyi méltóság jelvényeként a kettős keresztet Gézának és Lászlónak adta, mintegy előre jelezve, hogy Isten szándéka szerint ők lesznek az ország uralkodói. És ez a második értelmezés kulcsa is. Amennyiben a kettős keresztet a királyi hatalom birtoklásával hozzuk összefüggésbe, akkor az előbbi gondolat alapján joggal látjuk ezt a címet a hercegeknél. A még regnáló királyt, Salamont jelző vágásos zászló pedig a királyság, azaz az ország szimbólumának is tekinthető.

Fol. 46r. Ugyanezeket az észrevételeket tehetjük Salamon király megfutamodásának jeleneténél is, hiszen László herceg pajzsán a kettős keresztet hordja, Salamon pedig a vörös-ezüst vágásokat.

Fol. 47r. A Szent Lászlót közvetlenül koronázása után ábrázoló iniciálé az uralkodót lovagi öltözetben, mellén vörös rutapajzzsal, a zöld színű, hármashalmon emelkedő kettős kereszttel festi meg, vagyis olyan személyként, mint aki a királyi hatalmat elnyerte.

Fol. 49v. Szent László királyt legközelebb Krakkó ostrománál festették meg lovagi díszben. Itt azonban pajzsán nem a kettős keresztet, hanem a vörössel és ezüsttel hétszer vágott rutapaj-

zst hordja. Kérdés, ez annak kifejezése-e, hogy a két címert azonos súlyúnak tekintették, és így ezt az ábrázolást pusztán művészi variációnak tekinthetjük-e.

Fol. 61v. A következő kép, amelyen a tárgyalt két címer egyike bukkan fel, a III. Bélát ábrázoló iniciálé. Itt a királyt bal kezében tartott, vörössel és ezüsttel hétszer vágott zászlóval örököltette meg a miniátor. Bár jelenlegi ismereteink a kettős kereszt magyarországi megjelenését a Bizáncban nevelkedett III. Bélához kötik, a Képes Krónika miniátorától a maihoz hasonló, tudományos kutatásokon alapuló ismereteket túlzás lenne számon kérni. Így elfogadhatjuk azt a nézetet, amely szerint III. Béla szerepe a kettős kereszt használatának meghonosításában a 14. századra elhalványult.³⁰

Fol. 62v. A Szent László és II. András közötti időszak királyait – III. Béla kivételével – sematikus, a királyi hatalom jelvényeivel (koronával, jogarral, országalmával) ábrázolja a miniátor. II. András azonban két iniciálén is kettős kereszt zászlóval jelenik meg. A krónika szövegéhez igazodva úgy látjuk őt, mint kereszties hadjáratban részt vett magyar királyt. Mint már említettük, II. András címerpajzsán a vörös-ezüst vágásokat szerepeltette, a vágásközökben oroslánok voltak. Ez a tény is alátámasztja, hogy a miniátor, bár saját korának címereit jól ismerte, azok múltbeli használatánál inkább saját képzeletére támaszkodott, semmint történeti ismeretekre.

Fol. 65r. Figyelemre méltó, hogy a IV. (Kun) László meggyilkolását ábrázoló iniciáléban a mintegy ravatalon fekvő király fölé címeres sátor borul. A kép talán a legkorábbi halotti címerábrázolásunk. A három rutapajzsos címer közül a fő helyen, vagyis középen lévő a hármashalmos emelkedő ezüst kettős keresztet hordozza. A mellette kétoldalt lévő pajzsok vörössel és ezüsttel hétszer vágottak. Kérdés, hogy ebben az ország- és a családi címer megkülönböztetésének igényét láthatjuk-e, vagy a vágásos címerrel a pogány kunokkal szimpatizáló királynak a régi pogány világhoz fűződő vonzalmát kívánja kifejezni a miniátor.

Összegzés

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a Szent István megkoronázásával megjelenő kettős kereszt a keresztény Magyar Királyság és annak királya szimbólumaként jelenik meg (fol. 20r). Nem ennyire egyértelmű azonban a vörös-ezüst vágások szerepeltetése. Két esetben (fol. 5r: hunok csatája, fol. 25v: ménfői csata) a vágások tekinthetők egy régi magyar címerre történő utalásnak. Kun László halála (fol. 65r) esetében ez azonban bizonytalan, mert a kettős keresztel együtt megjelenő vágásos címer családi szimbólumnak is tekinthető, de külön-külön jelentheti az ország és a király címerét is.

Ugyanígy kétféle értelmezésre ad lehetőséget a mogyoródi csata (fol. 43r) és Salamon megfutamosodásának (fol. 46r) ábrázolása. A képeket azonban úgy is tekinthetjük, hogy az Isten akaratából leendő király(ok) áll(nak) szemben a régi királlyal. A vörös-ezüst vágások Szent László király pajzsán (fol. 49v) a változatosság igényével dolgozó alkotói képzelettel is magyarázhatók. Döry Ferenc véleménye szerint ugyanis a „kétféle címer közt közjogi jelentés tekintetében nem volt határozott különbség; mindkettő a magyar királyságot jelentette”.³¹ Talán ez az indoka annak is, hogy III. Bélát is vágásos zászlóval látjuk (fol. 61v).

A Képes Krónika miniatúráinak címerábrázolásai tehát nem egyértelműek. Inkább Magyarország címereként használják a vörös-ezüst vágásokat, de egyes esetekben ezt családi szimbólumnak is tekinthetjük. A képek csak részben támasztják alá mindazt, amit Bárczay Gusztáv pe-

³⁰ HORVÁTH Gábor: „IN HOC SIGNO...”. A kettőskereszt eredete a középkori Magyarországon. In: *A kettőskereszt a magyar és a szlovák címerben*. Szerk. TÓTH Sándor János. Szeged–Kassa–Brünn, Gerhardus, 2012. 69.

³¹ DÖRY 1917. i. m. 32.

cséttani vizsgálatai nyomán kijelentett: „Mikor az Árpádház magvaszakadtával egy új dynastia került Magyarország trónjára, a belőle származott királyok pecsétein nem az Árpádházzal való rokonságát akarták documentálni, hanem azt, hogy Magyarország fejedelmei.”³²

Bárczay véleményével ellentétben Döry Ferenc szerint az Anjouk a vágásokat liliomos családi címerükkel egyesítették, illetve a család olyan tagjai is használták a vágásokat, akik nem emelkedtek a királyi méltóságra.³³

Mint arra már korábban rámutattunk, Károly Róbert a Szicíliai Királyság címerét egyesítette a vörös-ezüst vágásokkal.³⁴ Ebben az összefüggésben tehát két ország címere jelenik meg, és nem családi szimbólumokról van szó. A családtagok címerhasználatával kapcsolatban merül fel Mária nápolyi királyné neve.³⁵ Ő az, aki elsőként egyesítette a vágásos és a liliomos címet. Mária ugyanis magát Magyarország királynéjának tekintette,³⁶ sőt VIII. Bonifác pápa 1294-ben nemcsak fiát, Martell Károlyt ismerte el Magyarország királyának, hanem Máriának is megadta a „regina Ungariae” cím használatát.³⁷ Ezt erősíti síremlékének felirata is,³⁸ amely őt „Iherusalem Sicilie Hungarieque regina” címmel illeti. Mária címerhasználatában a vágások az országot jelentik, ez igény-címerként jelenik meg Martell Károlynál, és ezt folytatja Károly Róbert, aki végül ténylegesen is a királyi hatalom birtokába jutott. Nagypecsétségének hátlapján – elődeihez hasonlóan – ő is szerepelteti a kettős keresztet. E tekintetben talán finom megkülönböztetését látjuk a Magyar Királyságot szimbolizáló vörös-ezüst vágásoknak és a királyi hatalmat megtestesítő kettős keresztnek.

E tanulmány kereteit szétfeszítette volna, ha a vágásos címer jelentéstartalmának változásait részleteiben is feldolgozzuk. Szerettük volna azonban a figyelmet ráirányítani arra, hogy a vágásos címer Anjou királyaink idejében korántsem családi szimbólum volt, és erre a Képes Krónika ábrázolásai is jó példával szolgálnak. Ezekkel a gondolatokkal kívánjuk Wehli Tündét, a Képes Krónika avatott kutatóját köszönteni, remélve, hogy észrevételeinket későbbi munkáiban hasznosítani tudja.

Tárgyszavak:

Árpád-ház; Anjou-kor; Képes Krónika; heraldika; kodikológia; könyvfestészet

³² BÁRCZAY 1897. i. m. 388.

³³ DÖRY 1917. i. m. 31.

³⁴ HEGEDŰS András: A tornagallér használata I. Károly király pecsétein. In: *Megpecsételt történelem*. Szerk. Uő. Esztergom, Prímási Levéltár, 2000. 6–10: 8.

³⁵ GÁRDONYI Albert: A magyar Anjouk címeres emlékei. *Turul*, 54. 1936. 12–18: 13.

³⁶ Magyarországi Mária 1292. január 6-án, Aix-en-Provence-ban kiadott oklevelében kijelentette, hogy magát Magyarország királynőjének tekinti, s e jogán a magyar trónt legidősebb fiának, Martell Károlynak adja át. DÜMMERTH Dezső: *Az Anjou-ház nyomában*. Budapest, Panoráma, 1982. 193.

³⁷ Uo. 199.

³⁸ LŐVEI 1998. i. m. 23.

András Hegedűs

The Coats of Arms of the Hungarian Kingdom and its Dynasties as Depicted in the Illuminated Chronicle

The Illuminated Chronicle (National Széchényi Library, Cod. Lat. 404) is one of the most significant medieval Hungarian illuminated manuscripts. The codex is also important as a source on the development of the coat of arms of the Hungarian Kingdom, as the two elements of the partitioned coat of arms of Hungary, the escutcheon with gules and argent stripes and the double cross (still separated from each other), appear in several places in the chronicle's illuminations or in the marginalia. The double cross appears for the first time on the pages of the manuscript in connection with the coronation of Saint Stephen, King of Hungary. Thus it may be interpreted as the symbol of the Christian Hungarian Kingdom and its king. Not so unambiguous, however, is the appearance of the gules and argent stripes, which Hungarian general belief equates with the coat of arms of the Árpád Dynasty. Following a detailed presentation of the depictions of the Hungarian coat of arms, I refer in this essay to foreign sources and artefacts as analogies, arriving at the conclusion that the gules and argent stripes – although the depictions can be interpreted on many levels – appear not as the coat of arms of the dynasty, but of Hungary itself. At the same time, I do not exclude the possibility that there is a subtle distinction between the double cross, which symbolizes royal power, and the gules-argent stripes, which symbolize the Hungarian Kingdom.